

Claudine Houbart
(vertaling Herman van den Bossche)

DE KOLOM OP HET CONGRESPLEIN

► De Vrijheid van Pers,
 huidige toestand
 (foto O. Pauwels)

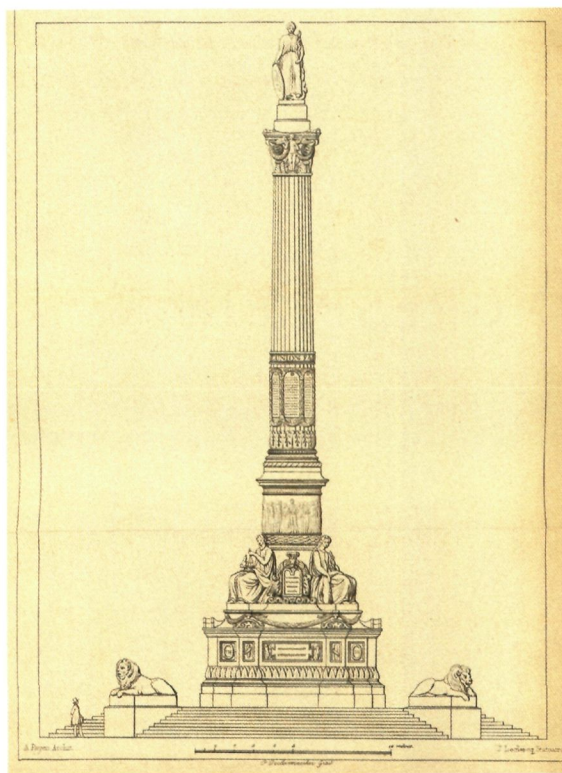

Op initiatief van minister van Binnenlandse Zaken Charles Rogier werd in 1849 beslist om een monument ter herdenking van het Nationaal Congres op te richten (1).

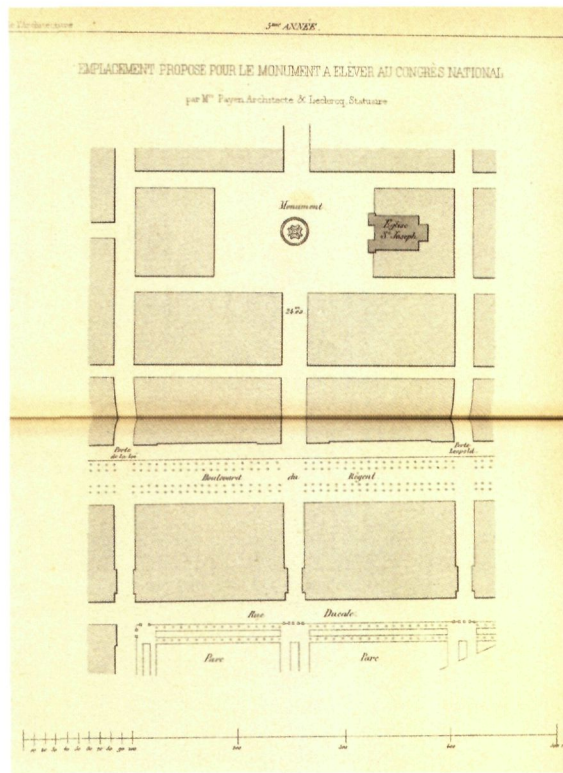
De wedstrijd van 22 september verplichtte de kandidaten er de vorm van een kolom aan te geven, een keuze die door de Journal de l'Architecture bekritiseerd werd: "als symbool stelt een kolom niets voor; bovendien straalt zij vooral macht uit, hetgeen helemaal niet strookt met de aard van een monument dat opgericht wordt ter ere van een vergadering die geen oorlog gevoerd heeft maar daarentegen met wijze instellingen een duurzame vrede heeft gebo-

den" (2). Refererend aan de kolom merkte R. Kerremans echter op: "De zuil roept al de deugden bij elkaar die toegeschreven worden aan de klassieke beschaving en schaart ze rond het hoofdeinde van de jongste telg van de democratie" (3).

Om deze betekenis nog meer uitstraling te geven voorzag architect Joseph Poelaert, die uiteindelijk de opdracht binnen gehaald had (4), een hoogte die kon wedijveren met haar antieke voorbeelden: met haar 47m werd zij vierde in haar soort en liet met een verschil van 3m de kolommen van Trajanus en Antonius achter zich (5).

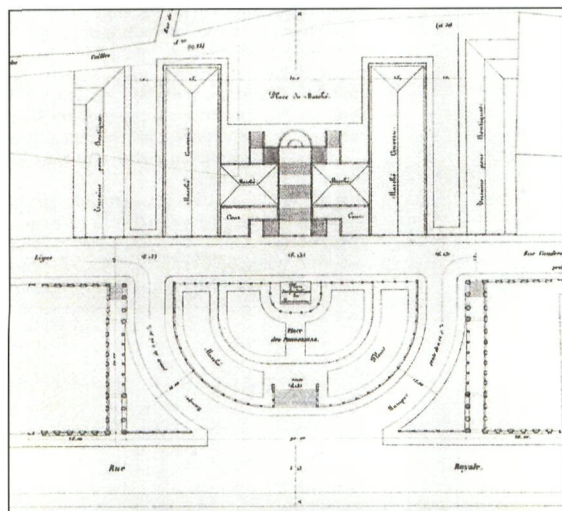
▲ «Projet de monument à élever au Congrès National»: plan en opstand van het tegenvoorstel van architect Auguste Payen en beeldhouwer Leclercq om de kolom op te richten in de Leopoldwijk, tegenover de Sint-Jozefkerk (in *Journal de l'architecture*, jrg. 3, 1851, pl.V en VI)

De locatie kon – net zo min als het opgelegde silhouet van het monument – rekenen op unanimiteit. Volgens de critici bood het Panoramaplein, dat op de achterbuurten van de Koningstraat uitkeek en waarvan de aanleg 3 jaar voordien aan J.-P. Cluysenaar was toevertrouwd geweest, niet het gepaste perspectief voor de kolom (6). Zij zou slechts van

op zeer korte afstand van onder tot boven aanschouwd kunnen worden. Maar het terrein was door de stad voor het monument ter beschikking gesteld en Cluysenaar had in zijn ontwerpvoorstel een monument voorzien. De funderingen waren trouwens al aanwezig.

► Het Panoramaplein van J.-P. Cluysenaar, plan (SAB, Portefeuille Plans 196)

Architect Auguste Payen was tegen de inplanting op het Panoramaplein en werkte ondanks alles samen met beeldhouwer Leclercq een voorstel buiten wedstrijd uit dat voorzag in de oprichting van de kolom in de Leopoldwijk, tegenover de Sint-Jozefkerk. Dit voorstel genoot de warme steun van de *Journal de l'architecture* (7). De aarzelingen hielden niet op met de bouw: toen in 1854 de onderbouw als klaar was, deden nog voorstellen de ronde om de kolom naar het *rond punt van de Wetstraat* te verplaatsen en op zijn initiële inplantingsplaats te vervangen door een monumentale fontein of een watertoren, teneinde het panorama van het Congresplein intact te houden (8) en aan de kolom een betere zichtbaarheid te geven (9). Het Ministerie van Binnenlandse Zaken verwierp evenwel dit voorstel van de stad Brussel (10).

▲ Een foto van de Congresskolom omstreeks 1865 door Edmond Fierlants, uit de reeks "Vues de Belgique", toont de kolom nog zonder zwarte verkleuring (Archieven van het Koninklijk Paleis)

De financiering van het monument, waarvan de finale kostprijs tot 800.000 frank zou oplopen, werd tijdens de werken grotendeels geregeld met kredieten van de Kamer van Volksvertegenwoordigers (11). De stad Brussel kwam eveneens tussen met een subsidie. Openbare inschrijving tenslotte leverde 176.000 frank op (13).

Op 25 september 1850 legde koning Leopold I de eerste steen van de kolom. De holte bevat munten van dat jaar en herinneringsmedailles die speciaal voor de gelegenheid ontworpen waren (14). De bronzen gedenkplaat die de holte afsloot, is vandaag nog steeds te zien op de grond bij de toegang tot het voorportaal in de sokkel van de kolom.

De volgende jaren sleepte de uitvoering aan door politieke wispelturigheden en nogal wat vaagheden

▲ De Congresskolom met de stedenbouwkundige aanleg van J.-P. Cluysenaar. Merk de zwart verkleurende steen van Herzogenrath (SAB, Iconografisch Fonds, J 941)

in de plannen van de architect. Zo was er geen akkoord over het te gebruiken materiaal: moest de kolom opgericht worden in natuursteen, gietijzer of brons? Volgens Stappaerts telde het voorstel van een kolom in gietijzer veel aanhangers: het materiaal harmoniseerde het beste met een land van metallurgie, gaf meer gestrengheid aan het monument en bood voordelen inzake levensduur (15). Toch viel de keuze uiteindelijk op natuursteen omdat de kolom, waarvan de wedstrijdvoorwaarden weinig vormvrijheid aan de kandidaten geboden hadden, naar het voorbeeld van de klassieke bouwkunst met een welkome polychromie kon verlevendigd worden, waarvan de uiteindelijke kostprijs veel goedkoper uitkwam dan een uitvoering in brons (16). De keuze viel eerst op blauwe hardsteen, maar men koos toch zandsteen uit Herzogenrath. Blijkbaar had deze nooit eerder in België verwerkte kiezelrijke zandsteen indruk gemaakt op de jonge architect: het stralend wit uitzicht met talloze blinkende kristalletjes deed denken aan kristalsuiker (17). Bezoek aan kerken in de vallei van de Rijn die uit dit gesteente waren opgetrokken, had uitgewezen dat dit materiaal bijzonder duurzaam was, hetgeen de geschiedenis in het geval van Brussel al snel zou tegenspreken. Wat er ook van zij, in tegenstelling tot brons verhinderde het gebruik van zandsteen de constructie van een monolithische zuil. Om dat euvel enigszins te verdoezelen stelde Poelaert voor om de kolom ofwel in de lengterichting in twee stukken op te trekken ofwel horizontaal in verschillende stukken, waarvan de voegen weggegomfeld konden worden ter hoogte van enkele banden zoals voorgesteld in het eerste ontwerp (18). De keuze viel op de tweede oplossing, omdat zij discreter was en meer respect voor de wetten van de zwaartekracht uitdrukte.

Aannemer Théodore Mélot gaf tijdens de werken leiding aan 70 kunstenaars en vaklieden (19). Poelaert zelf werd geassisteerd door zijn leerling Gédéon Bordiau (20). De werken begonnen met de afbraak van Cluysenaars funderingen, betaald door de stad, en die in september 1849 overgedragen waren aan de regering voor de oprichting van de kolom (21). Na de overdracht aan de Belgische overheid waren deze als ontoereikend beoordeeld, niet in staat om een monument van dergelijke omvang te dragen. Zij werden vervangen door een zwaar massief van baksteenwerk met een diepte van 13m, aangevuld met funderingsputten die bestemd waren om de vier uitspringende sokkels op de hoeken van de zuilstoel te dragen (22).

Na tien jaar aarzelend verder werken ging de inhuldiging niet in juli 1856 door, maar met drie jaar vertraging op 26 juni 1859. De viering viel samen met de afschaffing van de Scheldetol en kon rekenen op veel volkse geestdrift (23): 2300 man uit meerdere koren en orkesten voerden er een cantate uit (24).

In 1860 maakte landschapsarchitect Louis Fuchs een ontwerp voor de aanleg van het plein met een rododendronmassief aan de binnenkant van de balustrade (25) die hij bekroonde met "kandelabers"

► De bronzen Vrijheid van Vereniging, door Charles-Auguste Fraikin (1817-1893), vóór restauratie (foto Regie der Gebouwen, 2000)

(26). In dat jaar werd een bronzen schaalmodel van de kolom tegen een intekenprijs van 400 frank te koop aangeboden. Het monument was een succes bij het groot publiek(27).

De site onderging verder geen grote wijzigingen tot in 1922, wanneer op 11 november naar Frans voorbeeld er het graf van de onbekende soldaat onthuld werd. Tussen de twee wakende leeuwen bij de toegang van de kolom werd een eenvoudige hardstenen dal geplaatst en een bronzen plaat met de inscriptie: "hier rust een onbekende soldaat die stierf voor het vaderland 1914-1918" (28). Bij de inhuldiging verantwoordde koning Albert I de inplanting met de volgende woorden: "Au pied de ce monument qui commémore la fondation de notre indépendance nationale, dont le nom même rappelle l'Assemblée illustre qui dota la Belgique d'une charte fondamentale considérée dans l'univers comme un modèle, reposera désormais le corps d'un héros inconnu, personnification de la défense et du salut de cette indépendance" (29). Eind oktober 1922 lanceerde een journalist de idee om eeuwig brandende toortsen als aandachttrekkers ietwat lager dan de straat op te stellen. Uit de voorstellen van stadsarchitect Malfait weerhield men de idee van een enkele vlam. Ze werd op 2 november 1924 door een zwaar verminkte oudstrijder aangestoken (30). De inscripties werden aangevuld na de Tweede Wereldoorlog (31) en in 1998 ter nagedachtenis van de Belgen die sinds 1945 voor de Vrede gevallen zijn (32).

Tussen 1958 en 1983 verdwenen Cluysenaers grote verbindingstrap naar de benedenstad en zijn begeleidende marktplaatsen gaandeweg onder de gewelven van het Rijksadministratief Centrum. Deze ingreep sloot het panorama af dat tot dan door middel van meerdere erfdiensbaarheden bewaard gebleven was. (34)

BESCHRIJVING EN ICONOGRAFIE VAN DE KOLOM

Net als zijn Romeinse voorgangers rust de Congreskolom op een sokkel en staat er een standbeeld op de cirkelvormige bekroning. In de kolom geeft een wenteltrap toegang tot een platform met opengewerkte borstwering ter hoogte van het kapiteel. Zij onderscheidt zich evenwel van haar voorgangers door de overgedimensioneerde sokkel, die wellicht bedoeld was om het hoogteverschil tussen de Koningsstraat en het Panoramaplein perspectivisch weg te werken.

◀ Westzijde van het middelste derde van de sokkel, vóór restauratie (foto Regie der Gebouwen, 2000)

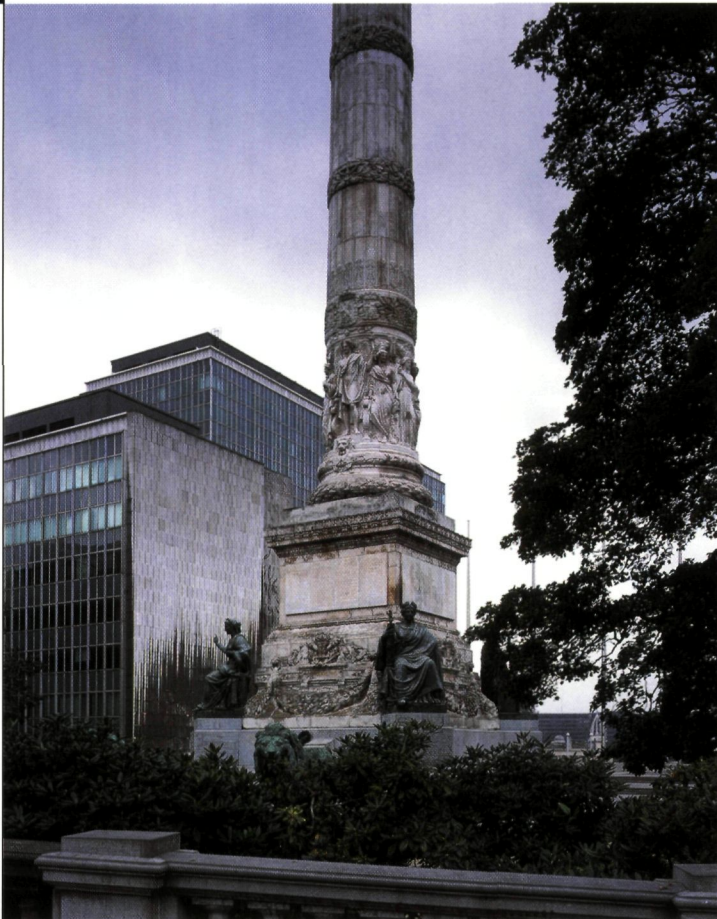
In totaal 11,7m hoog, telt de sokkel zowel qua vorm als qua materiaal drie onderdelen. Het onderste derde is opgetrokken in blauwe hardsteen en is op halve hoogte versierd met een sierlijst bestaande uit een vellingkant, een keellijst en een omgekeerde ojieflijst die versierd is met een palmenfries. De sierlijst zijde Koningsstraat halverwege onderbroken door een bronzen toegangsdeur (35). Langs de zijkanten brengen gegraveerde inscripties hulde aan het Voorlopig Bewind, aan het bureau van het Congres en aan de Regent; zij kwamen er op vraag van het publiek aan het einde der werken (36). Op de hoeken van de sokkel tronen de vier fundamentele vrijheden uit de Grondwet. De *Vrijheid van Onderwijs* steekt belerend de vinger op, de *Persvrijheid* toont een handdrukpers. Beide sculpturen zijn van de hand van Joseph Geefs (1808-1882). De *Godsdienstvrijheid* door Eugène Simonis (1818-1882) draagt de toorts van het geloof en de *Vrijheid van Vereniging* (fig. 4) door Auguste Fraikin (1817-1893) heeft een bijlbundel (37).

Het middenstuk van de sokkel, opgetrokken in zandsteen uit Herzogenrath, maakt de overgang. Het zet aan met een brede keellijst, verderop aangevuld met zware festoenen en overgaand in een samengestelde bekroning van frontons met voorstelling van de attributen van de *Kunsten* in de oostelijke gevel, van de *Scheepvaart* en de *Handel* in de

noordelijke gevel, de *Wetenschappen* in de westelijke gevel en de *Nijverheid* en de *Landbouw* in de zuidelijke gevel. De frontons worden door consoles geschraagd. Aan de onderkant van de frontons staan inscripties die verwijzen naar de gevechten van september 1830, de stemming van de grondwet op 7 februari 1831, de plechtige intrede van koning Leopold I op 21 juli 1831 en de installatie van het Congres op 10 november 1830. Hoewel het ensemble door beeldhouwer Louis Melot was samengesteld, werd een deel van de decoratieve elementen door buitenlandse uitvoerders gerealiseerd (39).

Het bovenste derde van de sokkel bestaat uit een vierkant blok metselwerk dat heden afgedekt is met een parement van Euvillesteen. In de vier natuursteenvlakken zijn Carrara marmeren tekstborden met gouden letters ingewerkt. Aan de voorzijde geven vier borden een verkorte versie van de grondwet; de drie overige zijden tellen elk drie borden met daarop de namen van de 237 leden van het Congres (40).

Op dit vierkant blok is de eigenlijke kolom opgericht. Oorspronkelijk was zij helemaal in zandsteen van Herzogenrath opgetrokken. Het basement bestaat uit twee torussen (halfronde ringen) met afnemende diameter met tussenin een holle lijst. De onderste torus is versierd met laurierbladeren, de

▲ De sokkel van de Congresskolom met bronzen Vrijheden. Op de onderste zuiltrommel sluit de Genius van de koninklijke macht de kring der Provincieën (foto O. Pauwels)

bovenste met eikenloof en banderollen met identificatie van de allegorieën van de Provincieën die de basis van de schacht bevolken. Drie gebladerde ringen verdelen de schacht in vier trommels. De onderste trommel wordt geheel ingenomen door een hoogrelief van 3,5m met voorstelling met de gevleugelde genius van de koninklijke macht en de kring der Provincieën. De genius kijkt uit op de actuele Congressstraat. Hij steunt op een leeuwenkop, in zijn rechterhand houdt hij een scepter en met zijn linkerhand zwaait hij met een brandende fakkel aldus *“symboliserend s'lands lichten onder de bescherming van het koningschap”* (41). Eugène Simonis (42) kreeg het verwijt dat hij de personages te veel uit de massa van de schacht zelf had gehaald met een onlogische en onaantrekkelijke versmalling van de onderste trommel voor gevolg. De figuren die de Provincieën voorstellen, kwamen daardoor veeleer als kariatiden in plaats van als vrijstaande figuren over (43). Eén en ander bleek het gevolg te zijn van een communicatiestoornis tussen

▲ Detail van de bekroning, na restauratie (foto Regie der Gebouwen, 2003)

de architect en de beeldhouwer. De ene zou nagelaten hebben de andere over de gewijzigde schachtdiameter in te lichten (44). In tegenstelling tot andere voorstellingen van de Provincieën – ondermeer deze op het monument ter nagedachtenis aan Leopold I in Laken – zouden de allegorieën van Simonis zonder de banderollen op de torus en de blazoenen op de met laurierblad versierde ring erboven moeilijk te identificeren zijn. Het werk was af op 22 januari 1859 (45).

De drie overige trommels van de kolom zijn gecanneleerd en van elkaar gescheiden door twee ringen, waarvan de laagste de emblemen draagt van de

◀ De sokkel van de Congresskolom met bronzen Vrijheden en leeuwen (foto O. Pauwels)

Rechtschapenheid, de Voorzichtigheid, de Voorzienigheid en de Samenhangenheid in een decor van eikenloof en olijfblijden (46) en de tweede versierd is met laurierblad en palm.

Het kapiteel heeft veel weg van de Dorische orde. De hals is versierd met loofwerk en wordt geaccentueerd door gezichten die de vier vorstelijke deugden voorstellen: de Macht, de Roem, de Wijsheid en de Onsterfelijkheid. De bovenkant van de abacus (of dekplaat) doet dienst als platform en is afgesloten met een opengewerkte en vergulde borstwering die op de hoeken gevat zit tussen gevleugelde leeuwen. Aan beide kanten van het koninklijk logo en de koningskroon vormt symmetrisch loofwerk het decor (47). De inwendige wenteltrap telt 193 met metalen slossen beklede treden. Kleine, van buitenaf haast onzichtbare raampjes zorgen voor schaars licht.

Het voetstuk van het koninklijk standbeeld neemt het centrum van het platform in. Het bestaat uit een gecanneleerde trommel die eindigt in een kroon. Vanaf de kroon loopt een trapsgewijs ver-

smallend lijstwerk naar de aanzet van het standbeeld. Het beeld van de koning, ten voeten uit en in het uniform van luitenant-generaal, is 4,7m hoog en is het tweede exemplaar van een serie standbeelden naar hetzelfde model van Leopold I door Guillaume Geefs (1805-1883). Het eerste stond sinds 1856 in de Kamer van Volksvertegenwoordigers opgesteld (48). In tegenstelling tot het standbeeld in de Kamer, was het exemplaar voor de kolom in brons afgegoten, en voorzien van een stevig verankerde inwendige metalen structuur (49). Poelaert had oorspronkelijk een beeld voorzien dat de Grondwet voorstelde, maar 's lands vertegenwoordigers beslisten anders: "en décrétant, au mois de septembre 1849, la colonne du Congrès, le Roi avait pris l'initiative d'un acte de gratitude nationale pour une assemblée mémorable entre toutes (...). Il appartenait aux représentants du pays de prendre à leur tour l'initiative d'un acte de gratitude nationale qui était à la fois un témoignage et un emblème. L'emblème c'est la royauté constitutionnelle couronnant l'édifice de nos institutions. Le témoignage, c'est la glorification dans le passé et dans l'avenir du monarque à qui la Providence avait réservé la rare sagesse et

le rare bonheur de fonder et de sauvegarder le gouvernement du pays par le pays, en conservant intacte l'alliance de l'ordre et de la liberté" (50). Om hun voornemen in de praktijk om te zetten diende de Kamer in te gaan tegen de wil van de koning, die geen voorstander van deze huldiging was. Daarom verliep de toewijzing van de opdracht aan de beeldhouwer uitzonderlijk niet via een koninklijk besluit. De koning liet zich trouwens vertegenwoordigen door de hertog van Brabant, de latere Leopold II en diens broer Philippe, graaf van Vlaanderen (51). De bronzen versie van het standbeeld, waarvan er slechts een afgegoten is, gold als het belangrijkste. Nog in 1880 figureerde het model op de *Exposition historique de l'art belge*.

De aanwezigheid van het standbeeld van de vorst werd unaniem gunstig ontvangen door het publiek en de kritiek. Anderzijds stuitte de veelvuldig aanwezige koninklijke symbolen en attributen in de decoratie toch op enig bezwaar: er was het koninklijk logo in de sokkel van de kolom en in de borstwering, er was de leeuwenkop aan de voet van de schacht en de genius van de koninklijke macht: "*de cette façon, on a atténué beaucoup trop le caractère spécial qu'il était indispensable de conserver au monument (...). La pensée-mère qui à présidé à l'érection du monument va ainsi en s'effaçant du sommet à la base de la colonne*". Men zou aan deze opsomming nog de twee bronzen leeuwen bij de ingang kunnen toevoegen. Hun bestelling bij Simonis riep om heel andere redenen bittere commentaren op: er was namelijk overeengekomen om die opdracht toe te wijzen aan de twee jonge kunstenaars die de opdracht voor het reliëf met de Provinciën aan de basis van de schacht ook al mislopen waren ten voordele van Simonis, die op zijn beurt de opdracht voor *Vrijheid van Vereniging* aan Fraikin had moeten laten. De beslissing was in het voordeel van Simonis genomen, omdat hij zich zeer geïnteresseerd in de opdracht had getoond en daarom de leeuwen zou leveren tegen de kostprijs van het brons. Omdat de bronzen afgietsels blijkbaar niet klaar waren voor de inhuldigingsdatum van de kolom, plaatste men dan maar de plaasteren modellen (54). De meningen over het resultaat waren evenwel zeer verdeeld. De plaasteren modellen werden weggehaald (55) en men dacht aan een vervanging door liggende leeuwen. Sommige critici gewaagden intussen van anatomische afwijkingen bij de leeuwen, ook al was geweten dat Simonis, die toch naambekendheid genoot, studies naar de natuur van leeuwen in de zoo van Londen had gemaakt (56). Toch zouden de leeuwen in hun ori-

ginele versie uit één stuk (57) afgegoten en in 1864 geplaatst worden (58).

DE RESTAURATIES VAN DE CONGRESKOLOM

Ook al roemde Stappaerts van bij de aanvang der werken de vermeende duurzaamheid van de constructie – de enorme, stevig met elkaar verankerde blokken zandsteen uit Herzogenrath op een basis van *petit granit* uit Zinnik stonden hiervoor garant – toch doken al na enkele jaren de eerste problemen op. Al in 1859, bij de levering van de bouwmaterialen, hadden ervaren vaklui opgemerkt dat met de keuze van de zandsteen uit Herzogenrath en zijn typisch brokkelige structuur het monument de kiem van een spoedige verval in zich zou dragen. Men onderstreepte dat het ijdele hoop was te verwachten dat blootstelling aan de buitenlucht dit gesteente, dat niet meer was dan onvolmaakt samen gekit enigszins grof zand, voldoende cohesie zou geven om lange tijd te weerstaan. Men beweerde dat de kwaliteit van het geleverd gesteente onbevredigend was en niet conform aan de stalen die door de Koninklijke Commissie goedgekeurd waren (59).

Reeds kort na de oprichting werd daarom op voorstel van scheikundige Stas overgegaan tot "*silicatie*" om de steen te verharderen. Frédéric Kuhlmann, lid van het *Institut de France* en mede-uitvinder van dit nieuw systeem, voerde het werk uit. In weerwil van de ingreep kwamen reeds vanaf 1865 stukken steen los te zitten. Zij werden meteen overgemaakt aan de Koninklijke Commissie (60). Het ging duidelijk om fragmenten van versieringen en lijstwerk die afgebrokkeld waren "*als gevolg van elke, wat zwaardere vorst*" (61).

Men stelde tevens een belangrijke druk van het bovenste gedeelte van de kolom vast op de ring boven het segment met de afbeeldingen van de Provinciën (62). Amper tien jaar na de inhuldiging van de kolom stelde Poelaert na een inspectie met een ingenieur op 20 juli 1865 voor om over de hele constructie een pleisterlaag tegen het vocht aan te brengen (63). Het jaar daarop werd deze oplossing echter afgevoerd, omdat de pleisterlaag onmogelijk kon hechten op de door de Kuhlmann met kaliumsilicaat verzadigde zandsteen.

In 1869 werd het probleem opnieuw bestudeerd na een dringende vraag van de minister van Openbare Werken. En wat bleek? De steenverharding met silicaat had geen gunstig effect gehad "*omdat het*

product te vloeibaar was om zich goed te hechten en om de poriën van dit gesteente op te vullen". Omdat de zandsteen zo gemakkelijk vocht opnam, trok hij stof en mos aan. De vrieskou veroorzaakte regelmatig vallende stenen "waarvan de grootste echter een kubieke decimeter niet bereiken". De administratie stelde een restauratie in drie stappen voor: herstel van het beschadigd beeldhouwwerk, fixatie van bepaalde stukken die door de beeldhouwers met plaaster waren vastgezet en tenslotte een oppervlakbehandeling met een matte silicaatverf op basis van zink, recent gecommmercialiseerd door de *Société de la Vieille Montagne* (64). In tegenstelling tot de eerder toegepaste silicatie gaf de combinatie van stenig zinkoxide en silicaat een mengsel dat dik genoeg was en snel droogde. Dat het matte uitzicht van de verf de initiële kleur van de natuursteen

benaderde, bleek een substantieel pluspunt (65). Men had deze behandeling verkozen boven een grondige schoonmaakbeurt. Schoonmaken was duurder, omdat het regelmatig diende herhaald te worden en hield bovendien een verhoogd risico in op het loskomen van slecht gefixeerde onderdelen. Er werden stalen gezet maar niets wijst erop dat de hele constructie behandeld werd. Tijdens de recente restauratiecampagne werden overblijfselen van deze verf weergevonden op de bloemenslingers op de oostkant van de sokkel van de kolom (66).

In de daaropvolgende jaren ging de kolom er steeds meer op achteruit: in 1870 stelde men onder aan de schacht vallende stenen vast, veroorzaakt door breuklijnen ten gevolge van een "ongelukkige" ringronde verankering over de gehele omtrek van de onderste trommel (67). Een rapport, het jaar nadien, van architect Willame aan Van Schoubrouck, ingenieur bij Bruggen en Wegen, hing een weinig vleiend portret op van de toestand van het monument: het gesteente rondom de marmerplaten vertoonde "op meerdere plaatsen scheuren in alle richtingen" en de toestand van de trommel aan de basis van de schacht bleef maar achteruitgaan door diezelfde oude verankering. De brief leert ons ook onder meer dat -naast meerdere herstellingen uit waarschijnlijk 1869 van de beelden van de Provinciën- tal van onderdelen en zelfs een gehele arm in cement waren hersteld. Op sommige plaatsen was het baksteenmetselwerk zichtbaar tussen de hoofden van de beelden en de ring erboven. Bovendien bleek een gedeelte van het kapiteel in een Franse steen van middelmatige kwaliteit te zijn opgetrokken, gefixeerd met ijzeren klemmen die bijdroegen tot het uiteenvallen van de steen. Men wenste meteen dringende werken uit te voeren onder leiding van een bijzondere commissie waar Poelaert deel moest van uitmaken, omdat geen enkele administratie over de plannen beschikte en dus niemand wist hoe de kolom geconstrueerd was (68). Een aanvullend inspectieverslag van de Koninklijke Commissie voor Monumenten vermeldde dat sommige stenen niet ingemetseld zaten maar op de voorlopige eikenhouten wiggen rustten en dat er aan de binnenkant van de kolom een behoorlijke schilfer was losgekomen. In het onderzoek werden volgende prioriteiten gesteld: vervangen van de beschadigde trommel en van alle ontbrekende of loszittende stukken, opnieuw opvoegen van de binnen- en de buitenkant van de kolom en tenslotte eens te meer het aanbrengen van een bepleistering. Voortgaande op de resultaten van proeven uit begin 1870 werd opnieuw silicaatverf op basis van zink

◀ De Congresskolom vóór de jongste restauratie (foto Regie der Gebouwen, 2000)

naar voor geschoven, ook als was die niet helemaal waterafstotend (69). De aanvang van de werken was voorzien voor 21 april 1871 (70) maar ze werden opnieuw maar gedeeltelijk uitgevoerd. De weergevonden verfsporen waren erg geïsoleerd en komen wellicht overeen met de proefvlakken van het jaar voordien.

Mei 1877 waren de problemen nog steeds niet opgelost en de voorgestelde oplossingen werden steeds doortastender: zo publiceerde de naamloze vennootschap voor electro-metallurgie onder de titel *Projet de restauration et de conservation de la colonne du Congrès à Bruxelles* een tekstje met een definitieve oplossing voor de aftakeling, waarin gesteld werd dat “*de kranten recent de mening uitgesproken hebben, of beter, de mening van vele jaren geleden opnieuw naar voor geschoven hebben om de kolom met een metalen bekleding af te dekken teneinde de Congrèskolom te beschermen en derhalve te verhinderen dat zij verder afbrokkelt*”. De tekst drukte erop dat het geen zin had om de poreuze en vorstgevoelige zandsteen steeds opnieuw te vervangen omdat de falende eigenschappen van het gesteente daarmee niet opgelost waren. De auteurs stelden voor om alle onderdelen in witsteen met een 2mm dik hechtend omhulsel van zuiver koper te bekleden volgens electro-metallurgische procédés die zij dagelijks toepasten in hun bedrijf in Haren. Met deze techniek zou de verfijnde gesculpteerde detaillering behouden blijven terwijl het geheel tegen weer en wind zou beschermd zijn en er zou uitzien als een echt brons uit één stuk. Met de vergulding van het standbeeld van Leopold I zou de kolom een schitterende bekroning krijgen (71).

Toch bleef de kolom in steen én in slechte staat. In juli 1886 stelde de *Service spécial des Bâtiments civils* van de provincie Brabant een stoombehandeling voor, gevolgd door een fluorsilicaat behandeling naar het procédé van de scheikundig ingenieurs Faure en Kessler uit Clermont-Ferrand (72). Het betrof een combinatie van de verharders silicium of kwarts met een zuur afkomstig van het mineraal fluorspaat, weersbestendig en harder dan marmer. De oplossing stelde terstond bij het binnendringen van de steen en vulde elke porie (73). Omdat de Koninklijke Commissie zich afvroeg of deze techniek niet veeleer geschikt was voor kalksteen in plaats van voor zandsteen, werd navraag gedaan bij architecten die ervaring hadden met het procédé. Zo ook bij de vermaarde architect Charles Garnier. De reacties bleken gunstig en de techniek werd warm aangeprezen, niet in het minst omdat de

kostprijs gezien het verwachtte resultaat redelijk bleek. De toelating voor de reiniging en de fluorsilicaat behandeling kwam er op 17 oktober 1887 (74).

De doeltreffendheid van de behandeling bleek evenwel van korte duur want in 1907 vielen opnieuw brokstukken naar beneden. Nogmaals rees de idee van een geheel met metaal bekleedde schacht, ditmaal met brons. Toch had onderzoek door de Koninklijke Commissie uitgewezen dat de kolom niet echt in gevaar was: de losgekomen fragmenten waren afkomstig van de opgelegde versieringen, zoals de bloemenslingers boven de Provinciën, die na wijziging van de plannen aangebracht waren tijdens de bouwwerkzaamheden. Bovendien had de zandsteen van Herzogenrath blijkbaar goed weerstaan en zelfs een zeer grote hardheid verkregen (75). Deze diagnose werd het jaar daarop bevestigd: enkel details van de versiering en motieven van het beeldhouwwerk en het kapiteel schenen geleden te hebben onder het winterweer, zonder echter onherstelbare schade opgelopen te hebben. Wanneer echter een jaar later een meer volledige stelling rond het monument geplaatst werd, kwamen meer gebreken aan het licht: dwars geplaatste blokken, doken die in ijzer in plaats van in brons vervaardigd waren en die door hun foute plaatsing het gesteente oppervlakkig deden stuk springen en ten slotte nauwelijks aanwezig voegwerk. Zoals eerder aangegeven bleken de wijzigingen die doorgevoerd waren tijdens de constructiewerken het zwaarst geleden te hebben. Men concludeerde dat de restauratie moeilijk en duur zou worden. Zo moest voor het probleem van de zwarte verkleuring door jarenlange blootstelling aan weer en wind van de zandsteen van Herzogenrath een delicate oplossing gezocht worden. Omdat de zwarting niet kon afgekrabd of weggewassen worden dienden de nieuwe stenen getint te worden om beter te harmoniëren met de bestaande. Stenen die door de regen zwarte strepen vertoonden mochten evenwel niet uniform getint worden. De vervangende steensoort diende in ieder geval identiek te zijn aan de oorspronkelijke of minstens vergelijkbare eigenschappen te hebben (76).

In 1909 schreven meerdere aannemers in voor de uitvoering van werken die betrekking hadden op de gehele kolom maar die in verschillende gunningen opgedeeld waren. De eerste opdracht ging hoofdzakelijk over herstel- en hervoegwerken, te weten “*het maken van afdrukken en afgietsels van het beschadigd sierbeeldhouwwerk*”, “*het reinigen met een*

▲ Detail van de schacht, vóór restauratie. De herstellingen in Euvillesteen zijn duidelijk zichtbaar (foto Regie der Gebouwen, 2000)

▲ De Allegorie van de Provincieën en de Genius van de Koninklijke Macht, door Eugène Simonis (1810-1882), zuidzijde vóór restauratie. De herstellingen in Euvillesteen zijn duidelijk herkenbaar (foto Regie der Gebouwen, 2000)

gepaste borstel, het diep uitkrabben van alle voegwerk en het opnieuw voegen van de hele kolom inclusief de sokkel in blauwe hardsteen -met uitzondering van de allegorische figuren in hoogrelief- met cement 'Bertania' in dezelfde tinten als de natuurstenen", "het uitvoeren in Euville-steen van beeldhouwkwaliteit van het beeldhouwwerk met uitzondering van de allegorische personages" en tenslotte "de restauratie van de kleine oneffenheden in de versieringen en het lijstwerk met Bertania-cement om de steen niet te moeten vervangen." (77). Een tweede onderdeel van de aanneming betrof het vervangen van een groot aantal beschadigde elementen door Euvillesteen (78), het afnemen en reinigen van de marmeren herdenkingsplaten en het opnieuw vergulden van de letters. Een plaat moest vervangen worden. De stenen bestemd voor de restauratie van de allegorische figuren aan de basis van de schacht zouden geplaatst worden voordat zij *in situ* zouden bewerkt door een beeldhouwer aangesteld voor dit precieze onderdeel van de aanneming. Op 31 juli 1909 stelde het ministerie van Openbare Werken Alphonse de Tombay als beeldhouwer aan. De opdracht behelsde het reinigen en het wegnemen van de gipskorst, het opnieuw modelleren van de vergane of te vervangen onderdelen, het opvullen van de voegope-

ningen met Bertania-cement en het bijkleuren van de nieuwe steen. De beelden van de provincies Luik, Henegouwen en Luxemburg moesten integraal herkappt worden (80).

Tenslotte kreeg de *Compagnie des Bronzes de Bruxelles* opdracht om de met koper versierde balustrade in orde te stellen en opnieuw met bladgoud te beleggen (81).

Tussen deze belangrijke periode van restauratiewerken en de jaren '60 is de materiële geschiedenis slecht gedocumenteerd. In de aanloop tot de manifestaties van 1958 onderging de kolom een nieuwe restauratiecampagne. In 1962 ging de Directie van de Gebouwen tot een reiniging over en werden de verlichtings- en aanstralingsarmaturen vervangen. Ook de gasleidingen kregen een onderhoudsbeurt (82). Zes jaar later, meer bepaald op 3 maart 1968, verleende de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen haar goedkeuring voor een mechanische reiniging, nadat het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (83) ter plaatse proeven had gedaan. De KCML loofde de idee van E. Compère, architect en hoofd van de Directie van de Gebouwen, om het zwart worden van het monument vooralsnog tegen te gaan (84).

▲ Het bronzen standbeeld van Leopold I, op de top van de Congresskolom, na restauratie (foto O. Pauwels)

Deze ingreep liet sporen na: de groeven van de schacht hebben geleden onder het afschuren met cirkelvormige bewegingen.

In 1991-'92 nam de Regie der Gebouwen, directie Brussel II, de restauratie van het standbeeld van Leopold I voor haar rekening. Het beeld werd van de top van de kolom weggehaald en in het atelier behandeld. De verbindingen tussen de gegoten stukken werden verstevigd, sommige beschadigde delen werden vervangen en alle sporen van oxidatie werden weggeschuurd. Het oppervlak werd daarna met de vlam via een scheikundige reactie in de diepte gepatineerd en met een beschermende waslaag afgedekt. De metalen verankering van het

beeld werd vervangen door een constructie in roestvrij staal. De zwaar aangetaste bovenste steenlagen werden aan de buitenkant verstevigd met banden en binnenin met een twee componenten epoxyhars. De zandsteen aan de buitenkant werd zichtbaar bijgeslepen, verhard en waterafstotend gemaakt (85).

In 1997 werden de twee monumentale leeuwen op vraag van de Regie onder handen genomen. Het Brusseliaan zand, dat binnenin gebruikt was bij het afgieten, bleek namelijk niet verwijderd te zijn en veroorzaakte vochtproblemen ter hoogte van de poten met de vorming van ijzeroxide en scheuren tot gevolg. Het zand werd verwijderd, de schade werd hersteld en het oppervlak kreeg een nieuwe patina.

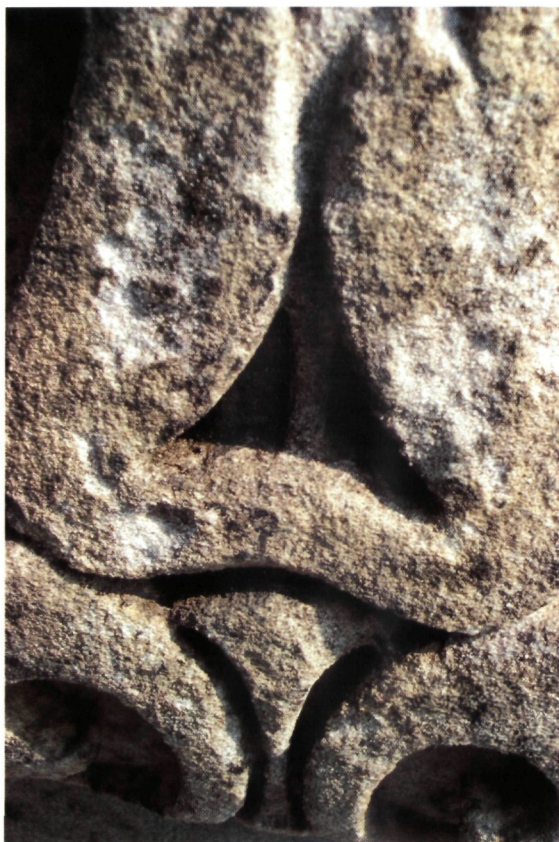
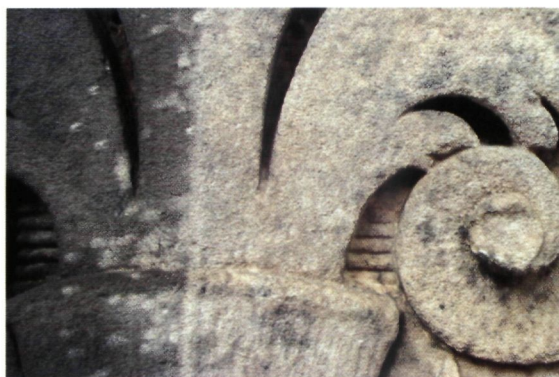
Op 2 april 1998 werd het Congresplein als landschap beschermd omwille van de historische, esthetische en wetenschappelijke waarde, aangetoond door de aanwezigheid van twee majestueuze essen, twee esdoorns en rododendronmassieven (86).

De restauratie van de Congresskolom in 2001-2002 (87)

In 2001 nam de gespecialiseerde studiedienst Restauratie van de Regie der Gebouwen, als vervolg op de punctuele ingrepen van de voorbije jaren, de algehele restauratie van het monument in overweging. Omdat de beschikbare tijd tussen de verschillende herdenkingsplechtigheden – waarbij de kolom niet in de steigers mag staan – beperkt was, werd geopteerd voor uitvoering in twee fasen. De eerste liep in 2001 en behelsde de onderste twee derden van de sokkel. Gedurende de tweede fase in 2002 kwam de rest van het monument met uitzondering van de eerder gerestaureerde onderdelen aan de beurt.

De problematiek van de restauratie verschilde in niets van deze die aan de basis lag van de ingrepen uit het verleden: de lacunes, het voegwerk, de verankeringen en vooral de verwerking en het zwart worden van de zandsteen van Herzogenrath, waarvoor de technologie uit het verleden geen afdoende remedies gevonden had.

Proefnemingen met traditionele reinigingstechnieken als verzadigd stomen, zandstralen en behandelen met pasta op basis van ammoniumsilicaat bleken geen overtuigende verbetering van het uiterlijk aspect op te leveren en brachten bovendien onherstelbare schade toe aan het materiaal. De bouwheren zochten daarop heil bij hun Duitse collega's

▲ Detail van de bovenste fries van de sokkel tijdens de reinigingsproef in juli 2001.

Het oppervlak blijkt vergeeld en plaatselijk verveerd (foto Regie der Gebouwen, 2001)

die meer ervaring met de reiniging van dit gesteente hadden, namelijk in het gebruik van laser. De doeltreffendheid van de lasertechniek werd bevestigd door een tweede reeks proeven in juli 2001, die meteen ook aantoonde dat deze reinigingsmethode erg veel tijd in beslag nam en bijzonder delicaat diende aangepakt. Het vuil op de heldere steen absorbeerde goed de laserbundel zodat het vlot verpulverde, maar het kwarts in de zandsteen van Herzogenrath absorbeerde óók het laserlicht zodat het bruin dreigde uit te slaan en het oppervlak aangetaast werd. De handigheid van de uitvoerder bleek dus van primordiaal belang

◀ De bovenste fries van de sokkel tijdens de reinigingsproef in juli 2001 (foto Regie der Gebouwen, 2001)

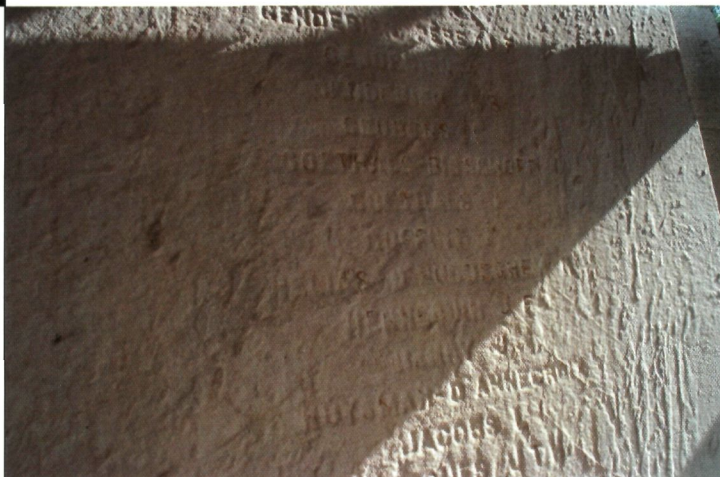
De eerste fase betrof de onderste twee derden van de sokkel en werd afgesloten vóór de 11de november 2001. De interventies waren afgestemd op de verschillende materialen van dit onderdeel van het monument: het mechanisch reinigen door middel van de wervelrotatietechniek van de blauwe hardsteen en het opvullen van het voegwerk tussen de steenblokken met gehamerde loodwol, dat meer elastisch is dan cementmortel.

◀ Detail van de bovenste fries van de sokkel tijdens de reinigingsproef in juli 2001. De inslagen van de laserstraal zijn duidelijk zichtbaar (foto Regie der Gebouwen, 2001)

In de middelste zone werd de zandsteen van Herzogenrath met de laser gereinigd en voorzien van enkele nieuwe verankeringen en herstellingen met minerale restauratiemortel, waarna een anti-graffiti

◀ De Vrijheid van Vereniging, door Charles-Auguste Fraikin (1817-1893), na restauratie (foto Regie der Gebouwen, 2003)

▲ Detail van een marmereen bord aan westzijde, vóór vervanging (foto Regie der Gebouwen, 2001)

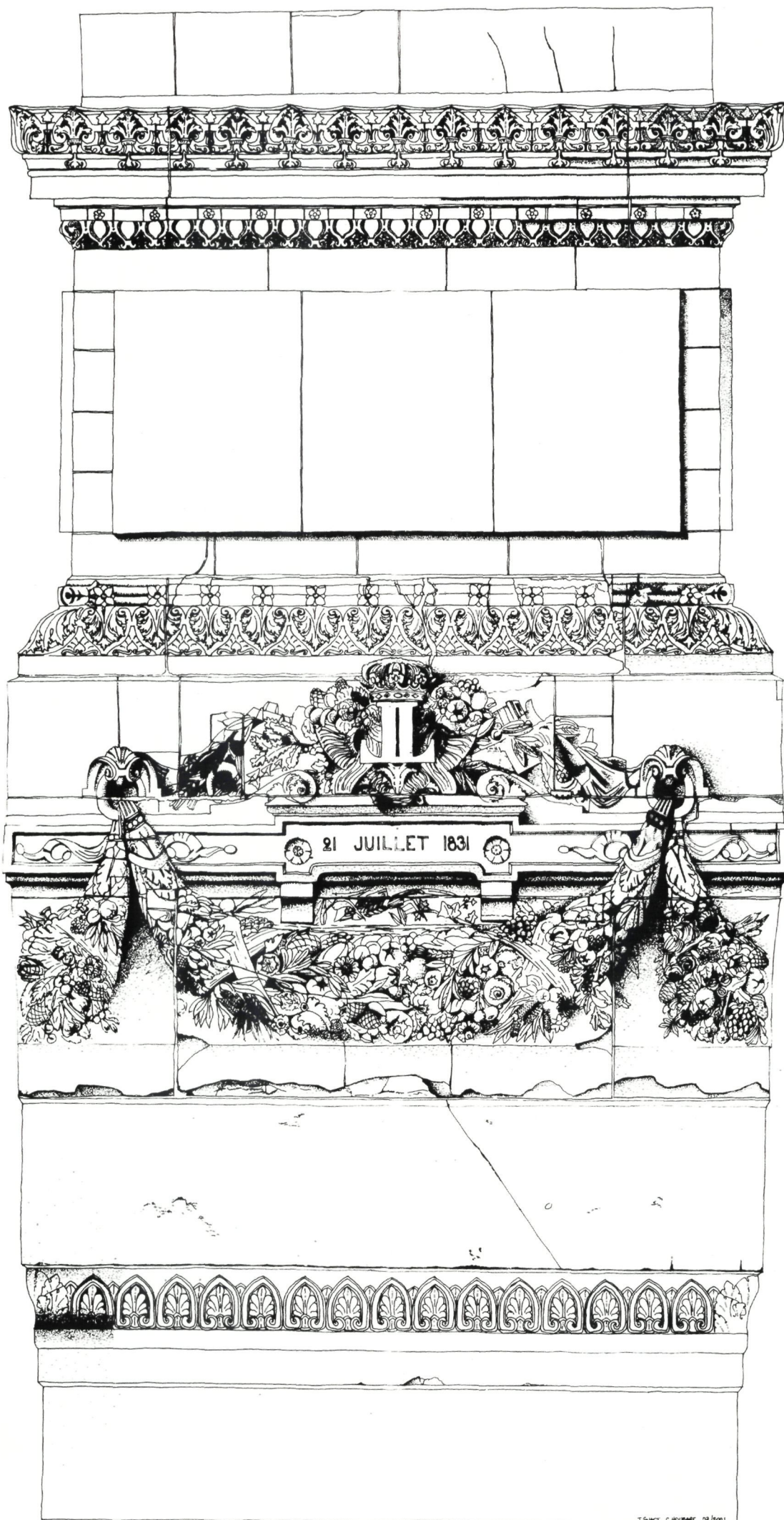
behandeling volgde. Anderzijds werden de vier bronzen Vrijheden op de hoeken van de sokkel ontdaan van vuil en roestsporen met een toen in de monumentenzorg nog maar zelden gebruikte industriële techniek: het schoonstralen met zware CO² partikels met behoud van de gepatineerde oxidatielaag. Waarna het oppervlak duurzaam behandeld werd met een microkristallijne was, teneinde het effect van de reiniging te verlengen.

In fase 2 werd de hele schacht met de lasertechniek gereinigd en verving men de beschadigde vervangstukken in Euvillesteen uit eerdere restauratiecampagnes door de oorspronkelijk steensoort. De keuze voor zandsteen uit Herzogenrath was ingegeven door een streven naar grotere homogeniteit van de kolom: de zones in Euvillesteen vielen sterk op omdat hun verwerking verschilde van de standsteen van Herzogenrath. Bovendien veroorzaakte plaatselijke gipsvorming verontreiniging van de belendende zandsteen. In het bovenste derde van de kolom werden aan de westkant drie platen in Carrara-marmer identiek vervangen en vergulde men opnieuw de teksten van tien andere platen (88). Tevens werden herstellingswerken aan de binnentrap uitgevoerd en werd de borstwering bovenaan verguld met 24 karaats goud.

De hamvraag of de lasertechniek het probleem van de zwart geworden zandsteen van Herzogenrath werkelijk verholpen heeft, moet men met het nodige voorbehoud beantwoorden. Ondanks de min of meer overtuigende maar plekgebonden verbetering van de kleur van de zandsteen, besliste men toch om -nog voor de steigers gedemonteerd werden- de gehele schacht een uniformer uitzicht te geven door middel van een oppervlaktebehandeling. Aan de oorsprong van deze beslissing lagen meerdere beweegredenen. Eerst en vooral was er de in goede staat verkerende Euvillesteen van voorbij

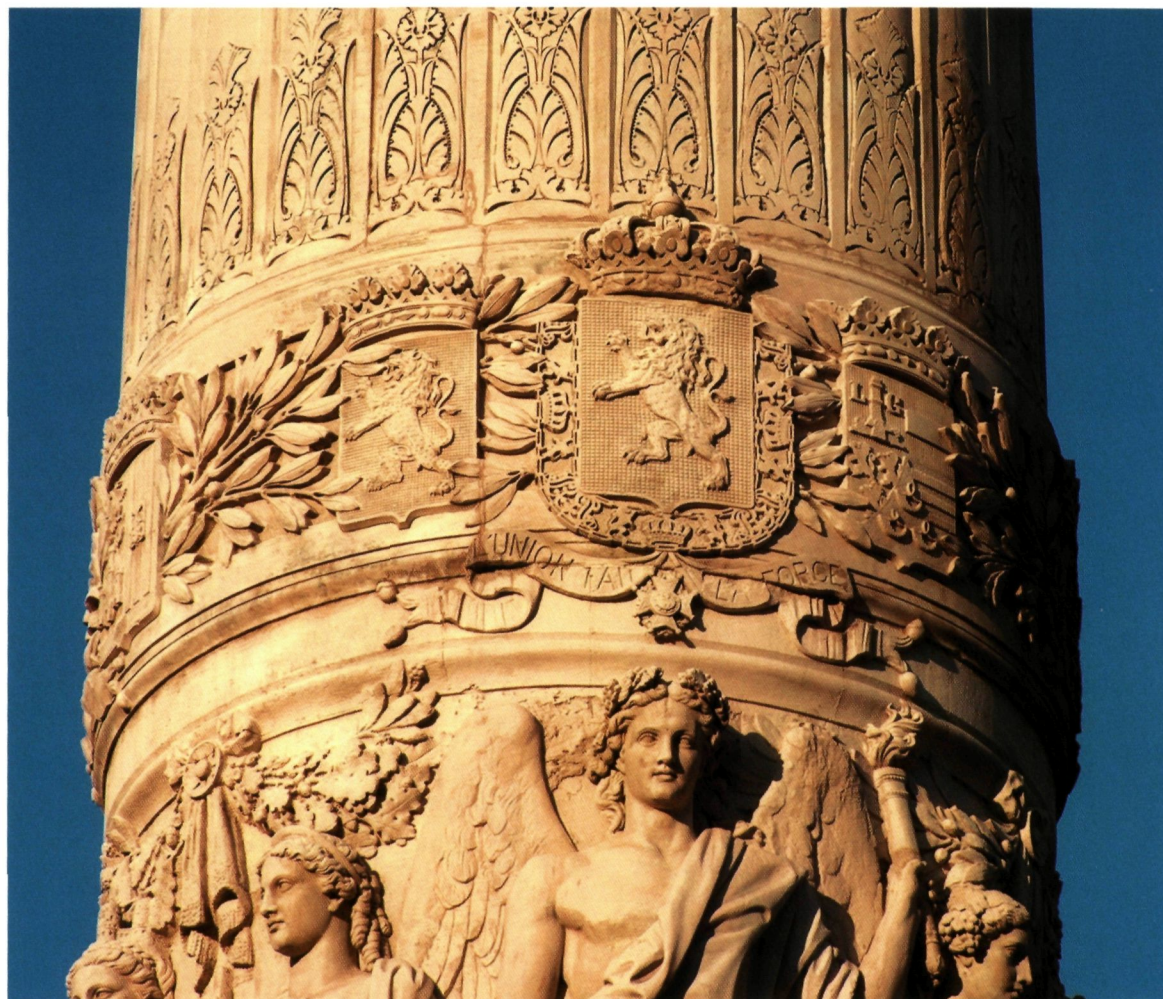
► Westzijde van het middelste derde van de sokkel, na afwerking met 'sterk water' (foto Regie der Gebouwen, 2003)

◀ Opmetingsteekening
 van de sokkel van
 de Congresskolom,
 detail van de linker-
 zijde met opschrift
 "21 juillet 1831"
 (tekening Regie der
 Gebouwen)

►
Detail van de basis
van de schacht,
huidige toestand
(foto Regie der
Gebouwen, 2003)

restauraties, waarvan de kleur na reiniging bleef contrasteren met de zandsteen. Vervolgens viel na de reiniging met de laser van de zandsteen zelf het gebrek aan kleuruniformiteit op. Ten slotte veroorzaakte een soms te overhaaste gebruik van de delicate lasertechniek bruinverkleuring van het kwarts op ter hoogte van de zwaar vervuilde zones.

De oppervlaktebehandeling is veel lichter dan de verven en pleisters die tijdens vroegere restauraties aangebracht zijn, en is een soort van 'sterk water' bestaande uit met veel water verdunde hydraulische kalk, okerpigment en caseïne die als fixeerstof optreedt. De transparantie van het mengsel heeft het voordeel dat de textuur van de steen zichtbaar blijft zonder aan het geheel een té artificiële eenvormigheid te verlenen. Het procédé is geheel reversibel zodat het mengsel onder invloed van de weersomstandigheden langzaam weggewassen wordt. De volgende generaties monumentenzorgers zullen ongetwijfeld nog een stevige kluit aan de instandhouding van de Congresskolom overhouden.

Claudine Houbart is kunsthistorica, architecte en master in conservation.

Zij doceert architectuurgeschiedenis en monumentenzorg aan het Institut supérieur d'architecture Lambert Lombard (Luik).

Dit onderzoek werd verricht toen zij nog werkte voor de Dienst Restauratie van de Regie der Gebouwen.

EINDNOTEN

- (1) Koninklijk Besluit van 24 september 1849. Het ministerieel rapport dat aan de basis lag van dit besluit is weergegeven in *La Colonne du Congrès et de la Constitution inaugurée le 26 septembre 1859*, Brussel, Imp. De A. Labroue et Cie, 1859, p. 3-4.
- (2) X., *La colonne de la Constitution*, in *Journal de l'architecture*, II, 10, 1849, p. 172.

◀ De Congreskolom, na afloop van de jongste restauratiewerken (foto Regie der Gebouwen, 2003)

- (3) KERREMANS R., *De openbare monumenten in Brussel en Wallonië*, in *De 19de-eeuwse beeldhouwkunst*, Brussel, Generale Bank, 1990, p. 154.
- (4) De uitslag van de wedstrijd was onzeker geweest: geen van de 53 projecten kon de jury echt bekoren. Zij had zich evenwel tevreden gesteld met de onderscheiding van twee concurrenten,

- J. Poelaert et P. Dens (ministerieel besluit van 6 februari 1850). Pas nadat de ontwerpen aangepast waren en de bestekken opgemaakt, viel de keuze op één van de twee mededingers. Op 10 december werd het project aan Poelaert toevertrouwd.
- (5) De rangschikking naar orde van grootte kan nagelezen worden in STAPPAERTS F., *La colonne du Congrès à Bruxelles. Notice histo-*

- rique et descriptive du monument, Brussel, Typographie de Vve J. Van Buggenhoudt, 1860, p. 46.
- (7) In 1847 werd een wedstrijd georganiseerd voor de oprichting van een marktplein in de benedenstad waarbij het hoogteverschil met de Koningsstraat aangepakt werd, een verbindingstrap voorzien werd en een plein bovenaan. De prijs ging naar Louis Van Overstraeten, maar J.P. Cluysenaar, die zich vanaf het begin van de jaren 1840 geïnteresseerd had voor de problematiek, kreeg de opdracht toegeschoven. Het ontwerp van de gebouwen rond het plein werd in 1850 toevertrouwd aan Poelaert (*Poelaert en zijn tijd*, Brussel, Justitieplais, 1980, p. 157-158). De ontwerpvoorstellen worden in detail bestudeerd in DEMEY Th., *Bruxelles. Chronique d'une capitale en chantier. T.2 : De l'Expo '58 au siège de la C.E.E.*, Brussel, Paul Legrain, 1992, p. 71-81.
- (8) X., *La colonne de la constitution*, in *Journal de l'architecture*, III, 3, 1850, p. 33-38 en platen V-VI.
- (9) *Pétition d'un groupe d'habitants de Bruxelles au bourgmestre, le 26 août 1854 et Colonne du Congrès. Proposition de M. le Conseiller Vanderlinden tendante à demander le déplacement de ce monument. Rapport de la section des travaux publics au conseil communal*, sd. (S.A.B., O.W., nr 1314).
- (10) Om het effect goed te kunnen inschatten stelde de stad voor om van planken een maquette op ware grootte op te richten op de voorgestelde plek, in de nabijheid van het nieuwe marsveld. Vanderlinden bleef bij zijn standpunt dat «de la place royale jusqu'à la place du Congrès [la colonn] fera [it] l'effet d'une cheminée de machine à vapeur dominant les bâtiments de la place» (*Conseil communal du 7 août 1854*, in *Bulletin communal de la ville de Bruxelles*, 1854, II, 14, p. 65-66). Voor een meer gedetailleerd verslag van de inplantingsplaats, zie: *Conseil communal du 2 septembre 1854*, in *Bulletin communal de la ville de Bruxelles*, 1854, II, 16, p. 156-171.
- (11) Brief van 9 september 1854 van de minister van Binnenlandse Zaken aan de burgemeester en schepenen van de stad Brussel (S.A.B., O.W., nr 1314).
- (12) Een eerste wet van 21 juni 1853 voorzorg een krediet van 518.000 frank, een tweede, van 31 mei 1859, 200.000 frank. (STAPPAERTS F., op. cit., p.49, zie ook *Chambre des Représentants, séance du 2 juin 1853. Achèvement du monument à ériger en commémoration du Congrès national. Projet de loi*).
- (13) De toelage zou 10.000 frank bedragen voor een kolom in steen en 20.000 frank voor een kolom in brons (*Conseil communal du 5 octobre 1850*, in *Bulletin communal de la ville de Bruxelles*, 1850, II, 21, p. 203-205).
- (14) Zie: *Souscription nationale pour le Monument du Congrès national et de la Constitution*, in *Bulletin communal de la ville de Bruxelles*, 1850, II, 25, p. 398-399 en STAPPAERTS F., o.c., p. 26.
- (15) VAN LENNEP J., *Les statues et monuments de Bruxelles avant 1914*, in DEROM P. (ed.), *Les sculptures de Bruxelles*, Antwerpen-Brussel, Pandora – Galerie Patrick Deron, 2000, p. 43, met details over de festiviteiten.
- (16) STAPPAERTS F., o.c., p. 26.
- (17) De raming voor een stenen kolom bedroeg 457.000 frank, plus 92.000 frank onvoorzien kosten; de bronzenversie zou 900.000 frank bedragen (*Conseil communal du 5 octobre 1850, o.c.*, p. 204). Men weet intussen dat de versie in steen in totaal 800.000 frank zou kosten.
- (18) FRANKEN D., *La construction civile. Les matériaux et leur mise en œuvre*, Antwerpen, A. De Koninckx, 1939, p. 32.
- (19) Brief van J. Poelaert aan de minister van Binnenlandse Zaken, sd. (S.A.B., O.W., nr. 1314).
- (20) VANDENBREEDEN J. en VAN SANTVOORT L., *Tweehonderd jaar stedelijke ontwikkeling*, in ROGGMANS M.-L. (ed.), *Tracé Royal, quelques réflexions à propos d'art urbain*, Brussel, Koning Boudewijn Stichting, 1995, p. 53.
- (21) VAN LENNEP J., o.c., p. 43.
- (22) Brief van 22 september 1849 van het College van Burgemeester en Schepenen aan de minister van Binnenlandse Zaken (S.A.B., O.W., nr. 26183). De plannen van de bestaande fundering en de doorsnedes werden op 3 oktober overgedragen, maar zitten niet het archief.
- (23) *Colonne du Congrès. Proposition de M. le Conseiller Vanderlinden ...*, o.c. De totale kostprijs van de funderingen benaderde de 50.000 frank. Het wedstrijdreglement voorzorg overigens dat de kandidaten oordeelden of het nodig bleek de geplaatste funderingen voor het monument aan te passen of te versterken en de wijzigingen aan te geven (*Concours, Arrêté ministériel du 13 octobre 1949*, in *Journal de l'architecture*, II, 10, oktober 1849, p. 161).
- (24) X., *Bruxelles et son exposition en photographie*, Liège, Jean Piette, 1897, p. (50).
- (25) STAPPAERTS F., o.c., p. 56-57, n.1. Het volledige programma van de stoet en de feestelijkheden staat op p. 71-73.
- (26) Fuchs, *Devis estimatif des travaux d'appropriation de la place du Congrès, le 27 septembre 1860* (S.A.B., O.W., nr. 26183). Het college van Burgemeester en Schepenen en architect Poelaert hadden zich verzet tegen het wegnemen van de balustrade om een grotere continuïteit tussen het plein en de Koningsstraat. Zij betoogden dat «des massifs d'arbustes masquant la balustrade vers le bas de la place seraient le seul ornement convenable» (Brief van 22 maart 1860 van het College van Burgemeester en Schepenen aan de minister van Binnenlandse Zaken (l.c.)).
- (27) Brief van 20 oktober 1860 van het College van Burgemeester en Schepenen aan de minister van Binnenlandse Zaken (*Ibidem*).
- (28) *Notice sur la colonne du Congrès national et de la Constitution belge, reproduite en bronze à la grandeur de quatre-vingt-onze centimètres* (1860).
- (29) Zie voornamelijk: *Conseil communal. Séance du 6 novembre 1922*, in *Bulletin communal de la ville de Bruxelles*, II, 5, 1922, p. 1821-1824.
- (30) *Comité de la flamme au soldat inconnu a.s.b.l.*, gecopieerde brochure, sd, p. 6.
- (31) NOTERMAN J.A.M., *Guide des cimetières de Bruxelles*, Braine-l'Alleud, J.M. Collet, 1998, p. 256.
- (32) De vraag naar het dringend advies van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen dateert van 12 februari 1947; wij leren eruit dat de oorspronkelijke tekst in het Latijn voorzien was (BELLI MCMXL-MCMXLV VICTIMIS PATRIA

- MEMOR). De wijkbewoners, vertegenwoordigd door de vereniging 'De Meyboom', hadden ook een herdenkingsplaat «aux enfants du quartier morts pour la patrie» laten plaatsen tegen de keermuur van het plein ter hoogte van de laatste overloop (vergunning van 7 februari 1946) (S.A.B., O.W., nr. 56239).
- (32) *Comité de la flamme...*, o.c., p. 9. In het begin was er sprake van om 2 herdenkingsplaten aan te brengen op de voetstukken van twee leeuwen maar dat werd door de koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen afgewezen (R.R., «Aux belges tués au service de la paix», in *La Libre Belgique*, vendredi 13 février 1998).
- (33) DEMEY Th., *Dans les Bas-fonds de la rue royale. La cité administrative de l'Etat*, o.c., p. 63-98.
- (34) Kwestie van de erfdienstbaarheid op het uitzicht van het Panoramaplein, nr. 414.96 (S.A.B., O.W., 1858) en een erfdienstbaarheid *altius tollendi* op de gebouwen onderaan dit plein, nr.1169 (S.A.B., O.W., 1890).
- (35) Deze deur met het Belgisch blazoën en de attributen van het koningsschap werd vervaardigd in de werkhuizen van het bedrijf Vandenbrande, onder leiding van M. de Latour (*La Colonne du Congrès et de la Constitution*, o.c., p. 8).
- (36) «rend[ant] (...) le monument plus complet, [elles] lui donnent une signification historique plus vraie, et lui prêtent même un symbolisme plus réel: le gouvernement provisoire forme la base de la colonne, et la royauté en constitue le couronnement» (STAPPAERTS F., o.c., p. 43).
- (37) Een proefopstelling met modellen op één derde van de ware grootte vond plaats op 7 februari 1857 (*Rapport de E. Vanderbelen, directeur de la 5e division des travaux publics, au Ministre de l'Intérieur Dedecker sur les travaux d'art pour la colonne du Congrès*) (A.R.A., *Fonds Charles Rogier*, nr 451). Enkel de *Vrijheid van Onderwijs* werd in Brussel gegoten, in de ateliers van M. Lecherf, de overige drie en het standbeeld van de koning werden uitgevoerd in Luik onder leiding van M. Thiebaut (*La Colonne du Congrès et de la Constitution*, o.c., p. 9).
- (38) De invoeging van beelden in het reeds afgewerkte geheel zou vereist hebben dat de bloemenslingers moesten herkappt worden (*Lettres sur la colonne du Congrès national et l'Administration des Beaux-Arts*, Bruxelles, Imprimerie-Librairie de G. Adriaens, 1859, brief 1, p. 11. Het gaat over een bundel van artikelen in de *Journal d'Anvers* door de correspondent uit Brussel, die zeer kritisch stond tegenover de gang van zaken en de rol van de administratie).
- (39) *Ibidem*, brief 7, p. 74. Het geheel kostte 128.000 frank. Zie: STAPPAERTS F., o.c., p. 36. Voor de lijst van de deelnemers, zie: *La Colonne du Congrès et de la Constitution*, o.c., p. 11-12.
- (40) Voor de ledenlijst en de tekst van de weerhouden artikelen, zie STAPPAERTS F., o.c., p. 33-35 en «*pièces officielles et justificatives*».
- (41) MARCHAL (E.), *Louis-Eugène Simonis*, in *Biographie nationale*, XXII, Brussel, Etablissements E. Bruylant, 1914-1920, kol. 577.
- (42) De uitvoering van dit onderdeel was eerst toevertrouwd aan Victor Poelaert en Eugène Mélot, waarvan de voorstellen verworpen werden op 16 januari 1855. Simonis kreeg twee maanden later de opdracht van eerste minister Piercot (*Rapport de E. Vanderbelen, ...o.c.*).
- (43) MARCHAL E., *Essai sur la vie et les ouvrages de Louis-Eugène Simonis*, in *Annuaire de l'Académie royale des sciences, des lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, LIII, 1887, p. 225-226.
- (44) A.R.A., *Fonds Charles Rogier*, nr. 451.
- (45) *Ministère de l'Intérieur, Administration des lettres, sciences et Beaux-Arts, Colonne du Congrès, Notice (l.c.)*.
- (46) MEIRSSCHAUT P., *Les sculptures de plein-air de Bruxelles. Guide explicatif*, Bruxelles, E. Bruylant, 1900, p. 86.
- (47) De borstwering werd gerealiseerd door de *Société Corman*, naar een tekening van Poelaert en modellen van Louis Mélot (STAPPAERTS F., o.c., p. 43).
- (48) Zie: VAN LENNEP J., *Catalogus. Kunstenaars geboren tussen 1750 en 1882*. Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 1992, p. 201. Volgen deze van de stad Namen (1869), van het monument voor Leopold I in Laken (1878-1881) en van het Sint-Pietersziekenhuis in Brussel (VALCKE (S.); GEEFS, Guillaume, in *De 19de-eeuwse Belgische beeldhouwkunst, d.II*, Brussel, Generale Bank, 1990, p. 416). Zijn populariteit zorgde zelfs voor een commerciële productie van het beeldje (VAN LENNEP J., o.c.).
- (49) Gerealiseerd door het huis *Corman et Cie* (*La Colonne du Congrès et de la Constitution*, o.c., p. 7).
- (50) *Toespraak van Ch. Rogier ter gelegenheid van de inhuldiging van de Congreskolom op 26 september 1859, aangehaald in* STAPPAERTS F., o.c., p. 59. Lees hierover het *Rapport de E. Vanderbelen, ..., o.c.*
- (51) X., *Le passé au présent : Léopold ne voulait pas être statufié au haut de la colonne du Congrès qui a cent ans*, in *Revue de Bruxelles*, XXV, oktober 1959, p. 81-83.
- (52) *Lettres sur la colonne du Congrès ...o.c.*, brief 1, p.6.
- (53) Voor alle details, zie: VAN LENNEP J., *Les statues et monuments ..., o.c.*, p. 44-45.
- (54) Brief van 16 mei 1859 van de minister van binnenlandse zaken aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten (C.R.M.S., *Colonne du Congrès - Place du Congrès*, nr. 2427 Bxl II).
- (55) Een foto genomen «*omstreeks 1865*», toont de kolom zonder de leeuwen.
- (56) Zie met name de genadeloze kritiek in *Lettres sur la colonne du Congrès, o.c.*, brief 3, p. 32.
- (57) *Bulletin des commissions royales d'art et d'archéologie*, III, 1864, p.207. De enige gerapporteerde stukken betroffen een onderkaak, een klein stukje van de manen en de staart.
- (58) *Ibidem*, IV, 1865, p. 26. De foto waarvan sprake in eindnoot 55 is bijgevolg van vóór deze datum.
- (59) A.R.A., *Fonds Charles Rogier*, nr. 451. In 1939 zal D. Franken onderlijnen dat «*la pierre de la colonne du Congrès, comme la plupart des tuffeaux, se couvre d'un calcin, sorte de carapace dure comme le verre et qui constitue une vitrification capable de conserver la pierre indéfiniment. Mais que cette carapace se détache pour une cause ou l'autre, elle laissera à nu une matière friable qui s'effritera immédiatement sous le moindre contact*» (FRANKEN D., o.c., p. 32).
- (60) Brief van 14 januari 1865 (C.R.M.S., *Colonne du Congrès - Place du Congrès*, n° 2427 Bxl II).

- (61) Brief van 30 januari 1865 (*l.c.*).
- (62) Brief van 21 april 1865 (*Ibidem*).
- (63) Brief van 20 juli 1865 (*Ibidem*).
- (64) Brief van 29 oktober 1869 van de Dienst Bruggen en Wegen van het Ministerie voor Openbare Werken (*Ibidem*).
- (65) Brief van 11 februari 1870 van ingenieur Louis Van Schoubroeck aan de hoofd-ingenieur directeur van Bruggen en Wegen (*Ibidem*).
- (66) Een analyseverslag van het K.I.K. in opdracht van de Regie der Gebouwen van 25 oktober 2001, identificeerde het als een mengsel van silicaatverf, krijt en zinkoxide (Archieven van de Regie der Gebouwen).
- (67) Niet gedateerde brief (1870) van E. Willame aan de voorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten (C.R.M.S., *Colonne du Congrès - Place du Congrès*, nr. 2427 Bxl II). Een goed deel van deze basis bestaat vandaag uit Euvillesteen.
- (68) Verslag van 11 juli van architect E. Willame aan ir. Van Schoubroeck van Bruggen en Wegen (*l.c.*).
- (69) Verslag van de Koninklijke Commissie voor Monumenten aan de minister van Openbare Werken, sd (*Ibidem*).
- (70) Brief van 11 april 1871 van ir. Louis Van Schoubroeck aan de burgemeester (S.A.B., O.W., nr 1314).
- (71) ALKER Ch., *Projet de restauration et de conservation de la colonne du Congrès à Bruxelles*, Brussel, Vve J. Baertsoen, 1877, p. 1-2. Het werk werd in secties aangepakt, beginnend van boven; de laagdikte van het koper ter hoogte van de gegalvaniseerde verbindingen werd opgevangen door het uithalen van de steen op die plaatsen.
- (72) Meer hierover vindt men in BARRAL J., *Fluatation*, Extrait du journal Barral (A.R.A., *Travaux publics, Bâtiments civils*, nr 177). De auteur onderstreept tevens de kwalijke gevolgen van het Kuhlmann procédé: «cette dissolution se décomposant dans leur intérieur [des pierres] y laissait le silice qui leur communiquait sa dureté. Malheureusement, elle y laissait en même temps la substance qui lui avait servi de dissolvant (...). Cette substance est un sel que l'on rencontre dans les matériaux salpêtrés, un sel de potasse ou de soude. En sorte que si l'on durcissait la pierre, on la salpêtrait en même temps, de là une foule d'inconvénients comme de la rendre humide, d'y développer des taches d'un aspect désagréable, de la rendre plus accessible aux mousses, etc., etc.»
- (73) *l. c.*
- (74) Verslag van A. Stévert, sd (C.R.M.S., *Colonne du Congrès - Place du Congrès*, nr. 2427 Bxl II).
- (75) *Bulletin des commissions royales d'art et d'archéologie*, XLVI, 1907, p. 115.
- (76) *Ibidem*, XLVII, 1908, p. 342-343.
- (77) Inschrijving van Beernaert, 10 juli 1909 (A.R.A., *Travaux Publics, Bâtiments civils*, nr. 117).
- (78) Misschien betreft het hier het hele parement van het bovenste derde deel van de sokkel, waarvan al in 1870 de zeer slechte staat vastgesteld was.
- (79) *Inschrijving van x*, 12 juli 1909 (A.R.A., *Travaux Publics, Bâtiments civils*, nr. 117). De lijst van de stenen «à entailler» is nogal lang.
- (80) *Inschrijving van De Tombay (l.c.)*. Tijdens de laatste restauratie is vastgesteld dat alle zichtbare vervangingen die geen enkel standbeeld in zijn geheel omvat, in Euvillesteen was uitgevoerd. Volgens Camerman was in dezelfde periode, in 1911, nochtans zandsteen van La Rochette (Luxemburg) gebruikt voor de vervanging van « beaucoup de pierres [qui] ont été fortement érodées par le gel et les intempéries » (zie: CAMERMAN C., *Les pierres naturelles de construction, extrait des Annales des travaux publics de Belgique*, 4, 1960-61, Gent, Drukkerij N.I.C.I., 1961, p. 12.)
- (81) Contract van 8 janvier 1910 (A.R.A., *Travaux Publics, Bâtiments civils*, nr. 117).
- (82) Administratie van de Gebouwen, verantwoordingsnota van 21 maart 1962 en lastenboek-programma nr. K2-3159 – Opmeting. (A.R.A. *Travaux Publics, Bâtiments civils*, nr. 112).
- (83) *Brief van 3 maart 1968 van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen aan de minister van Openbare Werken* (K.C.M.L., *Colonne du Congrès - Place du Congrès*, n° 2427 Bxl II). Men zou dit procédé verkozen hebben boven een «chemische» reiniging.
- (84) Brief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen aan de directeur-generaal van de Gebouwen, sd. (*l.c.*).
- (85) Regie der Gebouwen, *Persdossier: De Congreskolom*, Pers en Voorlichting.
- (86) Bijvoegsel I bij het besluit van de regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: inschrijving op de lijst van de gevrijwaarde landschappen van het Congresplein in Brussel.
- (87) De inlichtingen over de laatste restauratiebeurt komen uit een onderhoud op 24 februari 2005 met de heer Hugo Claes, projectleider en directeur van de studiedienst Restauratie van de Regie der Gebouwen, waarvoor onze dank.
- (88) Tijdens de restauratie van de platen werd de vraag gesteld naar de vertaling in de overige twee landstalen van de uitreksels uit de Grondwet. Om evenwel de historische integriteit van het monument niet te schaden wordt overwogen om in de laatste restauratiefase panelen met de vertalingen in de omgeving te integreren.